

REFUGIUL ROMÂNILOR DIN TERITORIUL OCUPAT ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. STUDIU DE CAZ: FAMILIA PARTENIE COSMA (TOAMNA 1917/TOAMNA 1919)

*Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth**

THE REFUGE OF THE ROMANIANS FROM THE OCCUPIED TERRITORY DURING W.W.I.. CASE STUDY: PARTENIE COSMA'S FAMILY IN ITALY

Abstract

The study examines a special case of the life of a family belonging to the major elite of the Romanian nation in Transylvania, refugees from Transylvania in Romania in spring 1915. It is about Partenie Cosma, director of "Albina" Bank in Sibiu, the oldest and most important credit institution of the Romanians in Austria-Hungary (founded in 1871).

Partenie Cosma's relationships with the political elite of the Kingdom of Romania, both economically and politically, have allowed him to know, even before August 1916, Bucharest's entry into World War on the side of the Entente. In that situation, the leaders of the Transylvanian Romanians risked being arrested by the authorities in Budapest that could block the Transylvanian Romanians' involvement who were decided to target the Kingdom of Romania – the Romanian union and formation of the unitary state.

Being old and sick, Partenie Cosma retires and stays in 1915 at the holiday villa in Caciulata - Calimanesti (Romania), on the Olt Valley, just a few dozen kilometers from Sibiu.

When in autumn 1916 the Central Powers reject the Romanian Army offensive in Transylvania, then engaged Oltenia, Muntenia and Dobrogea, the Cosma family retreats in Iasi, in the free territory of Romania. From here, through Russia, Finland, Norway, Britain and France - took refuge in Italy.

His daughter, Hortensia Cosma - Goga was married since 1906 with the Transylvanian politician Octavian Goga, an old militant for the unification of Transylvania with Romania. From Hortensia's letters to her husband who was in Paris, the Romanian diplomacy circles advocating for the approval of the Romanian territories union that were under foreign rule in Romania (Transylvania, Basarabia and Bucovina) we have a very accurate and interesting radiograph of the political life in Italy. This was tormented by Italian-Romanian, Italian-Serbian, Italian-Bulgarian, American and French interests on the future of Romania.

The advice Hortensia gives to her husband who was in Paris, along with her work done in favor of the idea of national unity of the Romanians reveals exceptional diplomatic skills, with strong patriotism that it offers.

Partenie Cosma family returns to Sibiu, to a whole new unified Romania in autumn 1919, with the satisfaction of accomplishment of the Romanian national ideal to which they greatly contributed.

Keywords: Partenie Cosma, Hortensia, Octavian Goga, political regime, Italy (fall 1917- fall 1919)

Marele Război (1914-1918), prima mare conflagrație mondială din istoria omenirii, a produs imense pagube materiale și umane, atât pe fronturile din Europa cât și în spatele acestora, în lumea civilă.

Românii din cele patru mari provincii: Regatul României, Basarabia (încadrată din 1812 în teritoriul Rusiei), Bucovina (din 1775 intrată sub control austriac) și Transilvania-în sensul larg al cuvântului, adică Transilvania istorică, Banatul, Crișana, Sătmarul și Maramureșul (din 1867 sub controlul administrativ-politic al Ungariei) – au ajuns să lupte atât în tabăra Puterilor Centrale, ca soldați în armata austro-ungară, cât și a Antantei, în armatele Rusiei și Regatului României. Ca urmare, parte din soldații români cad prizonieri în Rusia, Italia și Franța, alții vor fi încartiruiți în lagăre din Bulgaria, Austro-Ungaria și Germania.

Civili din spatele fronturilor și teritoriile Regatului României ocupate de armatele Puterilor Centrale între octombrie 1916-noiembrie 1918 (Oltenia, Muntenia, Dobrogea), vor suferi de foamete, epidemii devastatoare (tifos exantematic, gripă spaniolă) și exploatare străină, concretizată în jafuri, execuții fizice, violuri, umiliri.

*Universitatea Oradea, drecin_mihai@yahoo.com

O situație specială întâlnim în teritoriile românești în pericol de-a fi ocupate, apoi realmente ocupate, de trupele germane, austro-ungare, bulgare și otomane. Pe măsura retragerii prin luptă a Armatei Române spre Moldova, alături de Casa Regală, Guvern, Parlament, instituții culturale și științifice, întreprinderi și fabrici, un număr important de cetățeni se retrag spre estul țării. Era o lume pestriță din punct de vedere social-economic și cultural, de la țărani, muncitori, intelectuali, meșteșugari, până la moșieri și industriași. Aceasta va supraaglomera Moldova, o provincie și așa mai săracă din punct de vedere economic față de cele din sudul Regatului României. În plus, tot aici se refugiază o parte din elita economică și politică a românilor transilvăneni, care încă în primăvara anului 1915 se așezase în Oltenia și Muntenia după ce primise informații certe potrivit cărora, până la urmă, România urma să intre în război alături de Antanta. Dacă nu ar fi părăsit Transilvania, risca să fie arestată de autoritățile polițienești maghiare și internată în lagăre politice. Pentru parte dintre aceștia, persoane în vârstă, ar fi însemnat dispariția fizică. În sfârșit, din septembrie-octombrie 1916 un nou val de români transilvăneni, care se implicaseră în administrarea provinciei eliberate de Armata Română în scurta ei ofensivă în Transilvania, va suplimenta lotul emigranților din Regatul României. Ulterior, unii dintre ei se vor încadra în armata națională cu care se vor retrage în Moldova.

* *
*

Avocatul Partenie Cosma preluase conducerea Băncii „Albina” din Sibiu, ca interimar, din mai 1885, apoi ca titular de la 1 ianuarie 1886. Va fi cel mai longeviv director-general al băncii (1886-1915). De-a lungul directoratului său va întreține relații de afaceri cu Banca Națională a României și alte institute de credit comerciale din România. În paralel, va lega strânse legături cu principalii oameni politici de la București, din toate partidele vremii. În anii 1911-1912 își construiește o vilă în stațiunea balneo-climaterică de la Călimănești, atunci în România Veche, loc în care se va întâlni, pentru discuții diverse, cu crema politică a Regatului României, ca de altfel și până atunci în vila sa de la Sibiu. Aceasta îi permite să afle din timp că, mai repede sau mai târziu, România va intra în război de partea coaliției Antantei. Ca urmare, fiind la o vârstă înaintată, știa că în momentul în care Bucureștii vor intra în război împotriva Austro-Ungariei va fi arestat și transferat într-un lagăr de deținuți politici, unde nu ar putea să supraviețuiască. În plus, fiul său Remus se înrolase în Armata Română, ceea ce era o nouă „pată” pe biografia sa de cetățean austro-maghiar. De aceea, în primăvara anului 1915, solicită un concediu conducerii Băncii „Albina”, pe care-l va prelunge în mai multe etape, stabilindu-se în vila sa de pe malul românesc al Oltului. Izbucnirea Marelui Război, retragerea Armatei Române în Moldova, îl va obliga, alături de soția Maria, fiicele sale Hortensia Goga și Lucia Minodora Cosma, să ia drumul dureros al refugiului în Moldova, apoi al exilului în vestul Europei, după un drum plin de peripeții prin Chișinău-Tighina (Bender)-Odesa-Petrograd-Finlanda-Norvegia-Londra-Paris-Italia (ianuarie-toamna 1917).

Din Odesa, Hortensia Cosma-Goga îi scrie soțului la Iași, descriindu-i drumul parcurs până atunci. Nedatată, scrisoarea o putem plasa în timp undeva în ianuarie 1917. Din rândurile ei rezultă haosul din Rusia, dar și sfaturi pentru românii din țara restrânsă, confrunțați cu greutăți materiale deosebite, mai ales în Iași, care ar fi tentați să se refugieze la est de Prut datorită amenințărilor germane de pe frontul din sudul Moldovei: „Nu mai trimite pe nimenea pe aici, să meargă la Petrograd direct, cine se duce mai departe și oamenii săraci să stea acasă sau să se mute într-un oraș mai mic, Roman d(e) e(xemplu), unde traiul e suportabil. Nu sfătuiți lumea să plece din țară, că mor pe drumuri. Să vezi ce e la consulat (la Odesa – n.n.), sala plină de oameni fără căpătâi”. Într-o altă scrisoare, expediată în 9 februarie din Petrograd, pe fondul greutăților cu care familia Partenie Cosma se confrunta în periplitul ei prin Rusia, Hortensia scrie: „Sînt de tot timpită de toate astea, nu știu de ce am plecat, nu știu toți de ce ne-am mișcat din țară și mai puțin știu ce vom face de aici înainte... La cei ai casei și la fete spune-le să fie fericiți că au o casă, chiar neîncălzită și că pot sta în țara lor (subl. în text – n.n.)”.

* *
*

Ajunsă în nordul Italiei, familia Partenie Cosma se stabilește în orașul Genova, pe malul Mării Ligurice, cu o climă mai blândă, potrivită vârstei înaintate a soților Cosma. Fiica

Hortensia, soția poetului și omului politic Octavian Goga, se va angaja infirmieră într-un spital militar francez din Milano, unde lucrează zilnic între 12-14 ore, făcând, uneori, naveta între cele două orașe, îngrijindu-și și părinții.

Sederea în Italia, timp de aproape doi ani, cu unele detalii despre greutatea materiale, de sănătate și sufletești ale familiei Cosma, rezultă din corespondența, atât cât s-a păstrat, a Hortensiei cu soțul Tavi Goga. Este vorba numai de scrisori trimise de Hortensia soțului ei. Semnificative pentru „trăirea politică” a Hortensiei sunt mult mai numeroasele detalii pe care le furnizează soțului privind: situația prizonierilor români din armata austro-ungară căzuți în Italia, a exilanților români din Regatul României și Transilvania, evenimentele din Transilvania toamnei 1918 care au dus la unirea provinciei cu România, frământările politice interne din Italia-mai ales confruntările dintre naționaliștii și socialiștii bolșevizați italieni, receptarea luptelor politice din timpul Conferinței de Pace de la Paris privind stabilirea frontierei de vest a României și a viitorului statului național unitar român, dorința fierbinte a familiei Cosma de a se reîntoarce la Sibiu, în țara reîntregită. Reținem oferta pe care Hortensia Cosma-Goga o face soțului ei, colaborator extern al delegației României la Conferința de Pace, de a se implica în lupta diplomatică de acolo în vederea apărării intereselor naționale, pentru a-și aduce contribuția, cunoscând limba engleză, la blocarea mașinațiunilor politice ale delegațiilor maghiară, sârbă și bulgară.

Ordonarea, în timpul istoric, a scrisorilor și reacțiilor Hortensiei față de realitățile momentului fie din Iași, Italia sau Paris, este destul de grea. Faptul se explică prin aceea că, cu foarte mici excepții, scrisorile nu sunt datate exact, respectiv să aibă înscrise ziua, luna și anul redactării. La câteva, pentru care s-au păstrat inclusiv plicurile în care au fost expediate, putem afla data expedierii lor. În consecință, am încercat să le ordonăm în timp în funcție de unele detalii pe care Hortensia le oferă în scrisori, privind diferite aniversări familiale, evenimente din istoria la zi a României, Italiei, a desfășurării luptelor de pe fronturile războiului mondial.

Familia Partenie Cosma ajunge în Italia cândva la sfârșitul primăverii-începutul verii anului 1917. Personalitate cunoscută la nivelul elitei economice și politice românești, bătrânul director pensionar al Băncii „Albina” din Sibiu intră în atenția emigrației române prounioniste de la Paris. Aceasta se străduia să se organizeze într-un „Comitet național”, care să dirijeze propaganda în favoarea cauzei românești, pentru a influența cercurile politice și diplomatice din Franța, Anglia și SUA privind dreptatea istorică a cererilor politice ale românilor. În eforturile coalizării forțelor naționale aflate în emigrație, P. Brătășanu și I. Ursu trimit lui P. Cosma două scrisori la sfârșitul lunii iulie 1918 în care îi solicitau acceptul de-a deveni membru al „Comitetului național”. Ni s-a păstrat doar scrisoarea de răspuns din 10 august 1918, expediată din Genova, către Ion Ursu. Redactată într-o caligrafie impecabilă, dovadă a potențelor intelectuale nealterate de vârsta înaintată, P. Cosma scrie: „Vă mulțumesc pentru învitarea ce mi-o faceți de care să scuzați că spre marea mea durere sufletească nu pot profita din motive sanitare... Am convingerea că activitatea Comitetului Dv. și fără mine va obține rezultatul dorit de toată suflarea românească... Din partea familiei mele am să vă transmit urările de cea mai splendidă reușită și multe complimente. Primiți, Vă rog, asigurarea deosebitei mele considerații”. Până la urmă, Partenie Cosma va fi inclus, ca membru, în Consiliul Național al Unității Române, în conducerea căruia, ca vicepreședinte, a fost ales ginerele său-Octavian Goga.

În timp ce familia Cosma ajunsese în Italia și capul familiei era contactat pentru colaborare politică de gruparea patrioților români de la Paris, Octavian Goga se afla la Iași. Era implicat în mișcarea de rezistență națională. Scria la ziarul „La Roumanie”; avea contacte permanente cu reprezentantul Franței, contele de Saint Aulaire, salută intrarea în Iași a primului batalion de voluntari ardeleni, constituit din prizonierii căzuți în Rusia, proveniți din armata austro-ungară (7 iunie 1917). Împreună cu prietenul său Onisifor Ghibu se străduia să scoată Basarabia din haosul în care o aruncaseră unitățile militare rusești staționate aici, contaminate de ideile anarhiste, apoi bolșevice. În și pentru Basarabia va milita să o readucă politic în trupul României, chiar ciuntită cum Țara era la data respectivă.

Presiunile Puterilor Centrale asupra guvernului I. I. C. Brătianu, în condițiile anarhiei bolșevice ce cuprinsese armata rusă de pe frontul românesc din sudul Moldovei, duce la încheierea armistițiului de la Focșani din 9 decembrie 1917. Prevederile acestuia înscrisau urmărirea și arestarea pentru „trădare” a cetățenilor austro-ungari refugiați în România între

1914-1916. În aceste condiții, O. Goga se refugiază la Odesa la sfârșitul anului 1917. Aici, la 2 ianuarie 1918, va înființa „Comitetul Național al românilor emigranți din Austro-Ungaria”, cu rol important în dezmembrarea monarhiei dualiste. De aici, în plină ocupație bolșevică, va face o serie de drumuri pe itinerariul Odesa-Chișinău-Iași-Chișinău, implicându-se în acțiunea politică de unire a Basarabiei cu România.

Instaurarea guvernului progerman al lui Alexandru Marghiloman și semnarea Tratatului de pace de la București-Snagov în 24 aprilie/7 mai 1918, a agravat condiția militanților politici ardeleni de la Iași. În aceste condiții, O. Goga înțelege că lupta pentru unitate națională intră într-o nouă etapă. Ea trebuia transferată, fie și în parte, în străinătate, la Londra și Paris, acolo unde se va decide soarta națiunilor din Europa Centrală, deci și a românilor. Împreună cu prietenul său Sever Bocu, trecând prin multe peripeții care le-au pus viața în pericol, va porni spre Paris pe itinerariul Odesa-Kiev-Kursk-Moscova-Petrograd-Tarnev-Stokholm-Bergen-Aberdeen-Londra-Paris. După șase săptămâni de periplu prin cinci țări, la 30 septembrie 1918 ajunge în „orașul luminilor”.

La scurtă vreme după așezarea familiei Cosma la Milano, Hortensia încearcă să ia legătura cu soțul ei aflat la Iași. La scrisoarea trimisă de Goga încă în august 1917, înmănată Hortensiei de Casaldi (? – n.n.) la Milano, aceasta îi răspunde prin două scrisori datate 1/14 octombrie 1917 și noiembrie 1917, rămase neexpediate. Îngrijorată de soarta soțului, Hortensia se deplasează la Paris de unde încearcă să-i trimită o scrisoare prin intermediul unor oameni politici aflați în grațiile guvernului Marghiloman. De fapt sunt două scrisori, prima, foarte scurtă, scrisă în 4 martie, a doua, mult mai elaborată, redactată în noaptea de 7/8 martie 1918, în Hotelul Majestic unde se cazase.

Din prima scrisoare rezultă starea sa sufletească realmente răvășită, pe fondul greutăților materiale în care se zbate, a stării de sănătate a părintelui ei, a lipsei prietenilor și a știrilor despre soțul ei, fratele acestuia (Eugen Goga – n.n.) și fratelui Remus Cosma („Remi” în text – n.n.), ultimul înrolat ca voluntar în Armata Română.

Următoarea scrisoare dovedește că Hortensia era la curent cu evoluția situației politice și militare din România, obligată să încheie Armistițiul de la Focșani: „Gândul meu te caută (pe O. Goga – n.n.) acolo departe, în țara noastră atât de dragă și atât de nenorocită... acum că s-a sfârșit și numai speranța ne mai rămâne, speranța în steaua celor asupriți, parcă nici plânge nu mai pot... Și voi cei de acolo, (din România – n.n.), și mai ales nenorociții aceia care rămân în adevăr fără de țară”. Totuși, speranța nu o părăsește când amintește de „... vorbele frumoase pline de căldură și de simpatie pe care le auzi din toate părțile (în Italia și Franța – n.n.), promisiunea că ne vor cucerii (elibera – n.n.) ei (aliații Antantei – n.n.) Țara, îmi dau putere să mai trăiesc”.

Deși îndrăgostită, soția îi scrie: „Viculină mamii drag, unde ești tu acum? Eu te caut în țară (România – n.n.) și tu poate ești deja în pribegie”, îl informează despre zvonurile și situațiile concrete din politica vest-europeană, mai ales din tabăra Antantei. Astfel, în ziarele italiene au apărut „o serie de articole frumoase, răspuns la Wilson („Cele 14 puncte” în care se înscrie dreptul la autodeterminare a popoarelor asuprite – n.n.) și englezilor care cochetează cu Austria (este vorba de anumite cercuri politice de sorginte nobiliară care militau pentru menținerea Austro-Ungariei – n.n.)”.

Situația politică internă din Italia este prezentată mult mai detaliat și nuanțată. În primul rând se face o legătură directă între mișcările revoluționare de stânga declanșate de socialiștii maximaliști din Torino (deputatul Turate și soția sa) și bolșevicii ruși care i-au infiltrat pe „Rosenstein și încă trei jidani”. Greva generală a muncitorilor torinezi, declanșată pe fondul lipsei de pâine, a fost reprimată în sânge de armată. Oficial s-au contabilizat 50 de morți, neoficial - 400. Socialiștii italieni de stânga ar fi acționat prin tineri adolescenți, din moment ce „în buzunarele băieților de 16-17 ani s-au găsit 500-900 de lire”. Urmarea tragicului incident, unitățile militare care au fraternizat cu muncitorii greviști au fost trimise pe front, în linia întâi. Se pare că aceste unități militare erau în mare măsură bolșevizate din moment ce, ajunse pe front „s-au predat cântând” (armatei austro-ungare, poate cântând „Internaționala” – n.n.). La baza cauzelor situației din Torino se inserează una excepțională, greu de acceptat. Este vorba de „Papa, cu agenția lui de spionaj și cu armata lui de defetiști”, care ar fi contribuit decisiv la demoralizarea trupelor italiene de pe frontul Pieve. Reacția „italienilor de sânge”

sunt „umbrele astea negre”, membrii fasciilor di combatimento, naționaliștii, din care se va constitui partidul lui Mussolini. În seria de manipulări a societății italiene mai ales a armatei de pe frontul din nordul țării, se înscrie practica Austro-Ungariei de-a poziționa unități militare austriece formate din italieni în fața frontului italian. Rezultatul: fraternizarea soldaților italieni din cele două armate și spargerea frontului italian pe Pieve și platoul Bainsizzo. „Trădarea” a fost reparată de asaltul cavaleriei italiene, care blochează înaintarea trupelor austro-ungare ce amenințau nordul Italiei, fluviul Pad și Milano. La Udine și Milano s-au înregistrat victime, „s-au împușcat o mulțime de oameni (civili – n.n.) și ofițeri care poate n-au fost trădători, numai lași”. Tot aici, Hortensia Goga reține din presa italiană o serie de politicieni și oameni de afaceri italieni etichetați drept corupți și trădători: Feltinelli, Bolo, Cavalini, Tinati, unii cu relații până în cercurile înalte ale politicii franceze-fostul prim-ministru Joseph Cailleux, procurorul general Manier, președintele Republicii Raymond Poncaré. Aceștia sunt discutați în Camera Parlamentului italian și amenințați cu moartea. Din detaliile oferite de Hortensia Goga rezultă o atmosferă antisemită în opinia publică italiană a vremii, care îi acuza pe evrei ca fiind vinovați de toate scăderile și eșecurile societății italiene. Practica de al acuza pe evreu ca vinovat de toate greutățile și neîmplinirile naționale nu era nouă. În perioada interbelică ea se va acutiza și va duce la reacții extreme din partea unor state cu regimuri politice de dreapta, inclusiv la holocaust.

Sosirea și stabilirea lui Octavian Goga la Paris din 20 septembrie 1918 facilitează o corespondență mai intensă între cei doi soți, păstrată în mai mare măsură în arhiva Octavian Goga. Cele cercetate de noi sunt tot scrisori expediate de Hortensia, niciuna de răspuns a lui O. Goga. Poți, însă, deduce conținutul parțial al unor scrisori de răspuns ale lui Tavi Goga din reacțiile și comentariile Hortensiei în scrisorile de răspuns trimise soțului.

Aproape în fiecare scrisoare, Hortensia își exprimă dorința de a se întâlni cu soțul ei, fie la Paris, fie în Italia. Nu odată își exprimă dezamăgirea că întâlnirile lor, inițial planificate, nu se materializează în practică. Tânăra soție înțelege, totuși, multiplele obligații pe care soțul le are la Paris, în cadrul emigrației române, pe altarul apărării interesului național trebuind să sacrifice interesele familiale. Astfel, într-o scrisoare trimisă de la Milano la Paris, imediat când a aflat că a ajuns în capitala Franței, Hortensia îi scria: „Aș fi voit să te văd mai întâi pe teritoriu <neutru>, în condiții de confort bune după atâta sărăcie și mizerie ce ai avut în țară (în România asediată de armatele Puterilor Centrale și revoluția bolșevică rusă – n.n.). Te-ai încăpățânat ca de obicei... și-ai fost tu mai tare (decât adversarii – n.n.). Voiam să vin (la Paris – n.n.) crezând că acum nu te vei putea mișca de acolo, prea importante lucrurile ce se vor decide în scurtă vreme decât să poți lipsi timp mai lung din capitala lumii (Paris – n.n.)”. Tot aici, însă, îl avertizează de declanșarea propagandei pe marginea problemelor derivate din perspectiva încheierii războiului mondial și a viitoarei conferințe de pace: „Și aici (în Italia – n.n.) ca și în Franța, poate mai rău încă, bântuie influențe peste tot. La Roma, unde a început mai târziu, e în toiul ei...”.

Greutățile în aprovizionarea cu alimente de strictă necesitate și prețurile în continuă creștere a acestora, munca istovitoare ca infirmieră în spitalul militar din Milano-nu o deconectează de la cauza românească. În cei 400 de soldați italieni pe care i-a îngrijit îi vede pe „țărani noștri”, unii răniți, alții bolnavi de teribila „gripă” (spaniolă – n.n.), care făcea ravagii mai ales între civilii din Milano.

În informațiile pe care Hortensia le dă găsim atât descrierea unor stări de spirit din sânul emigrației române din Italia din vara lui 1918, deci înainte de sosirea lui O. Goga la Paris, cât și din toamna aceluiași an. În vara anului 1918 se vorbea despre constituirea unui „guvern condus de prințul Sturza, după modelul slavilor și cu Simion-ministru de război, Ghica-alt minister”. Acesta trebuia să organizeze două batalioane din prizonieri români din armata austro-ungară, unul urmând să plece pe frontul din nordul Italiei, împotriva austro-ungarilor, celălalt rămânând în rezervă. Pentru că Traian Vuia s-a opus „amestecului neardelenilor în legiune”, inițiativa a căzut. În realitate „guvernul” amintit era organizația „Uniunea Română”, condusă de Vladimir Ghica și Mihail Sturza. Simion Mândrescu era președintele „Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina” organizat în Italia, care, împreună cu „Uniunea Română” își propuneau înființarea Legiunii române din prizonieri români aflați în diferite lagăre din Italia. Izbucnirea unor neînțelegeri între organizațiile emigranților români

din Italia, coordonate de Mândrescu și „Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania și Bucovina” din Paris, condus de Traian Vuia, duc la blocarea, pentru moment, a înființării legiunii române. Tradiționalele și contraproductivele orgolii și rivalități între liderii românilor, consumau energii și amânau împliniri necesare.

Pentru situația la zi, toamna lui 1918, Goga era informat că la Milano s-a înființat o ligă de propagandă Pro România, după modelul celei de la Roma. Totuși, conducerile acestora au încăput pe mâinile unor evrei, infiltrați peste tot ca reprezentanți ai slavilor și socialiștilor din Triest, Fiume și Trento, teritorii disputate între italieni, croați și austrieci. Înțelegând rolul important al evreilor americani în viitoarele hotărâri privind conturarea hărții politice a Europei Centrale și Estice, Hortensia scrie: „Trebuie să fiți cu băgare de seamă, să știți să vă folosiți de <interesul> lor, fără să vă prea încurcați, mai ales să nu vă amestecați (cu ei – n.n.)”. Faptul cel mai important era însă ca „băieții (prizonierii români din lagăre – n.n.) vor să știe dacă Ardealul, Banatul și Bucovina vor fi ale lor”. Cu atât mai mult cu cât se zvonea că acordul încheiat de I. I. C. Brătianu cu Aliații „nu ar fi complet”, în sensul că nu prevedea în mod expres drepturile noastre asupra teritoriilor românești din imperiul dualist. Observăm că zvonurile depășeau înțelegerea diplomatică din august 1916, strecurau neliniști și nesiguranță în vremuri tensionate.

Scrisoarea din 13 octombrie 1918 are o semnificație deosebită. Se împlineau doisprezece ani de la căsătoria Hortensiei cu Tavi, „de când Tavi și Tani au plecat în lume”. Foarte grijulie pentru ca soțul să se poată prezenta într-o ținută vestimentară impecabilă în fața oamenilor politici europeni de la Paris, Hortensia se gândește să-i trimită „redingota”, întreaga garderobă pe care o luase în exil, „paltonul (pe care) l-am întors, e frumos, pălăria la fel, vestonul de catifea...”. Aflând despre traseul urmat de Tavi pentru a se refugia în vestul Europei, Hortensia îl apostrofează: „Copilu mamei, cum ai îndrăsnit să treci pe la Moscova și Petrograd?”, desigur spațiu bulversat de revoluția bolșevică, unde orice „burjuu” era în pericol de moarte. Despre munca ei ca infirmieră, de dimineața până seara, sărăcia alimentară ce marca populația civilă din Milano, epidemia de gripă spaniolă care afecta zilnic 900-1450 de civili și soldați, din care decedau zilnic 120-150, spune că „este însoțită de regretele și mulțumirile băieților mei (bolnavilor – n.n.) și a celor care lucrau alături de mine”. Chiar și în aceste grele circumstanțe de viață și muncă, Hortensia se gândește la mișcarea națională românească din Italia, marcată de frământări intense. Despre ea ar vrea să-i vorbească soțului, într-o discuție față în față, pentru că „sunt multe de spus și hârta nu le suportă pe toate. Bine că ai sosit la timp să-i readuci la realitate. Cu certurile și ambițiile fără frâu era să pierdem tot, cum ai văzut și tu”.

Vestea armistițiului semnat de Germania, sinonim cu încheierea Marelui Război, îi provoacă Hortensiei o mare bucurie, îi aprinde în suflet dorul de Țară și o viață familială liniștită. „A sosit și ziua asta mare, s-a sfârșit războiul și s-a sfârșit cum am vrut-o noi. Pe banderita (steagul – n.n.) care flutură pe terasa mea am atașat tricolorul băieților din Ploiești cu inscripția <Aveam un vis neîmplinit și s-a împlinit>. Dragule, peste puțină vreme vom merge acasă la noi, nu-i așa, să le ducem ajutor. Am un gând, trebuie să ne punem și noi în legătură cu americanii. Nu vorbi de asta până când vin eu (la Paris – n.n.), să nu ne încurce ai noștri... aș avea și eu câte ceva de făcut acolo la Paris și poate la Londra, înainte de-a pleca spre țară... să pot și eu face ceva pentru Ardeal și Ardeleni”. Propaganda în favoarea României se revigorează. La Genova, senatorul italian Fava susține „o conferință frumoasă despre România, cu multe detalii pe cari numai cine se interesează de țară, le cunoaște”. În 17 noiembrie (1918 – n.n.) urma să țină o conferință și Mândrescu. „Era frumos să-i facă Take (Ionescu – n.n.) surpriza să vie (și) el pe atunci” - încheie scrisoarea Hortensia Goga.

Entuziasmată de intrarea Armatei Române, a tuturor oficialităților, împreună cu generalul Berthelot în București și retragerea germanilor din teritoriul ocupat în toamna anului 1916, Hortensia își exprimă sentimente de ușurare sufletească, dor și de vigilență politică pentru viitorul imediat. Despre ocupantul german spune: „Makensen cu haita lui sunt la Sibiu. Trebuie să-i prindă ai noștri, păcat să scape. Cine știe, nici unguirii nu-i prea au la stomac, vor rămâne în leat (în sensul de prieteni – n.n.) sau mai rău...”. Dornică să se implice în hățișurile politicii și diplomației pariziene, îi oferă soțului o serie de informații din presa italiană și emigrația românească din peninsula. „Băgați de seamă voi cu sârbii, că ne încurcă rău. Nu trece zi să nu se scrie de ei în toate gazetele din Țara asta (Italia – n.n.) și ca aliați. Trebuie să facem ca ei. Trebuie în fiecare țară să avem o gazetă mare plătită să ți pe pentru noi. Gândește-te cât

a făcut <Le Matin> (ziarul francez – n.n.) în (1)913 pentru bestiile alea de bulgari. Dați bani pentru ce trebuie dat, acum totul se face cu cuvântul”. În continuare se referă la prizonierii români din armata austro-ungară: „Băieții noștri s-au bătut la Piove și în munți, avem morți, răniți și dispăruți și nimeni nu-i pomenește. Simion (Mândrescu – n.n.) e bolnav și nu vine aici, scrie că are un regiment gata, pus la dispoziția guvernului nostru ca trupă de ocupație. Nu știi ce se face acolo, dar văd că cu certurile cei de la Paris n-au cercat nici măcar să aibă <informații> despre ce se petrece aici. Nu cred nici că aveți legătură cu bucovineanul Sauciuc (? – n.n.), care e cu americanii în Ravena și se ocupă de ai noștri făcuți prizonieri acolo, dar s-a făcut ceva pentru ei?”

Într-o scurtă scrisoare trimisă din Milano la Paris, Hortensia își felicita soțul pentru alegerea sa în Consiliul Dirigent: „Văd din <La Roumanie> că ești ministru fără portofoliu în Ardeal, felicitările mele Excelență... Vorba cu fracul ce facem? Ai găsit acolo unul de împrumut să ți se potrivească?” Dorește să-i trimită pe cel din „lada de la Milano” dar nu are bani pentru transport: „am cinci lire în pungă, chiria, pălăria, croitoreasa neplătită. Mi-am amanetat inelul de la Regina să pot cel puțin merge la Genova (să-și vadă părinții – n.n.)”. Jena financiară în care se zbătea familia Partenie Cosma o determină să-și roage soțul ca să treacă „prin Rue d’Antim 3 (Paris – n.n.), să ceri să se trimită imediat cota pentru Decembrie (1918 – n.n.)... Viața e grozav de scumpă, mai vine dentistul, îmbrăcămintea de iarnă, ghete, statul meu aici (la Milano – n.n.)”. Se pare că Partenie Cosma, pe lângă greutățile pecuniare, era suferind, ceea ce o îngrijora pe Hortensia.

Munca extenuantă desfășurată ca infirmieră, în mediul soldaților bolnavi de gripă spaniolă din divizia 5 B. Gentilino, o doboară, îmbolnăvind-o. Sora sa, Lucia, îl anunță pe Goga printr-o carte poștală datată 5 noiembrie 1918. Se pare că starea de convalescență se prelungește, ceea ce o obligă pe Hortensia să renunțe la serviciu. Se plânge că îi este încontinuu „frig”, se simte singură, părăsită de soțul implicat în politică, care nu are timp să o viziteze în Italia sau să accepte să se întâlnească la Paris. „Tu nu poți să înțelegi ce e în sufletul meu, pentru că nu mă cunoști, n-ai voit să vezi nicicând decât în imaginația ta prea bogată, îți sunt mai străină poate decât prietenele de război din Moldova (sub. n.), sunt o străină de care te împiedeci mereu pentru că întâmplarea a voit să-ți port numele. Tavi dragă, mi-a fost dor de tine și voiam să te cruț de emoția de a mă revedea bolnavă, m-am îngrijit, m-am păzit pentru tine, dar crede-mă că acum când văd din nou ce părăsită sunt, cum n-ai nici o vorbă, nici un gând pentru mine”. Depresia sufletească prin care trece nu o împiedică să urmărească în presa italiană evoluția vieții politice din România, punctual componența și remanierile guvernului Ion I. C. Brătianu. „Caut în cabinet lista noului cabinet, cine știe ce surprize aduce, am și eu curiozitatea Ta, știu dacă...” O. Goga nu apare ca membru în guvern, cum poate se aștepta atât el cât și soția sa.

De la Paris, în calitate de membru al Consiliului Dirigent, O. Goga îl va informa pe Luliu Maniu asupra problemelor fundamentale pe care delegația României va trebui să le aibă în vedere în cadrul Conferinței de Pace care debutează în ianuarie 1919. Bun cunoscător al atmosferei politico-diplomatice din orașul de pe Sena, cu relații personale bine încheiate în lumea politică și diplomatică franceză, engleză și italiană, Goga își oferă serviciile. Sublinia necesitatea ca delegația românească să fie constituită din toate „energiile românești”, iar ardelenii să fie reprezentați într-un număr important. Faptul că Ion I. C. Brătianu, prim-ministrul guvernului central de la București și Șeful delegației României, face apel la Goga doar după o lună de la deschiderea Conferinței de Pace, îl determină să refuze această onoare. Totuși, Goga va rămâne la Paris și va colabora strâns cu delegația țării, aducându-și o contribuție importantă la soluționarea a o serie de probleme cu care aceasta s-a confruntat, ajutând-o să le rezolve în interesul națiunii române. Acest comportament rezultă și din scrisorile pe care soția sa i le-a trimis în 1919 la Paris. Informațiile primite pe această cale din Italia și îndemnul Hortensiei au constituit parte din „materia primă” pe care s-au bazat argumentele și deciziile delegației române.

O primă categorie de informații din corespondența Hortensia vs. Octavian Goga se referă la o serie de personalități ale emigrației române din Italia care au îndoliat națiunea română.

În nu mai puțin de șase scrisori, databile între ianuarie-februarie 1919, găsim ample informații privind starea de sănătate și decesul aviatorului Mircea Zorileanu. Datorită condițiilor de zbor (aparat fără carlingă acoperită) și a unui accident aviatic, bolnav, în toamna anului

1918 pleacă în Elveția, la sanatoriul din Arosa pentru tratament. „Când a căzut cu aeroplanul și și-a frânt trei coaste și astea l-au mai atins (plămânul – n.n.). Piciorul care a fost rupt s-a vindecat, doar genunchiul (s-a) anghilozat”. În drum spre Elveția, în Austria, contractează gripa spaniolă. În sanatoriul din Arosa boala se agravează în „bronho-pneumonie tuberculoasă”, cu cavernă în plămânul stâng. Din Elveția trece în Italia, în speranța că se va reface beneficiind de un tratament mai bun și de clima mai blândă. La Milano este vizitat de Hortensia Goga și consulul României. „La spital era furios că i se ascundea adevărul. Are mândria să rămâie până la sfârșit aviatorul care a privit de atâtea ori moartea în față... Gândul (său) era să se întoarcă în țară, vorbea cu Regele (Ferdinand I – n.n.), s-a întrebat dacă mai sunt trupe... voia să sboare, să facă legătura de la Brindisi cu Țara”. Pentru a se trata într-un sanatoriu civil din Nervi avea nevoie de două-trei mii de franci, pe care nu-i avea. Hortensia îi oferă 100 de lire. Îi cere soțului să facă o chetă la Paris printre românii „bogați” de acolo. Posibilul ajutor bănesc nu a ajuns la timp, Zorileanu decedând „de slăbiciune, fără (h)emoragie, fără să-și deie seama că s-a sfârșit benzina, cum o zisese înainte când l-a întrebat Lucia (Cosma-sora Hortensiei Goga – n.n.) ce să le scrie la părinți”. Hortensia cumpără mimose și un steag cu tricolorul românesc „ca să-i acoperim coșciugul după obiceiul soldaților... i-au făcut ceremonie militară la Nervi... și l-au depozitat în capela mortuară în coșciug de zinc sudat”. Până la urmă, la 15 februarie 1919, coșciugul maiorului român va fi incinerat la Genova, în cimitirul Staglieno, cenușa fiind depozitată într-o urnă. În timpul ceremoniei de înhumare primește onorul pilotului italian Mario Stoppani, care zboară deasupra cortegiului funerar cu un aparat Anseldo S.V.A.

O altă personalitate decedată la Genova a fost Matei Pop, nepot al lui Iuliu Maniu, ofițer în Legiunea română din Italia. „Săracu Gyluca (Iuliu/Gyla Maniu – n.n.) ce nenorocit are să fie-scrie Hortensia. Era mândria lui nepoții, și-l pierde pe cel mai deștept, chiar acum când a ajuns la țintă. A avut complicații la rinichi, operație și acum s-a prăpădit de bronho-pneumonie, pleuresie și tuberculoză. A murit resignat, cuminecat. Pe o zi cu ploaie l-am însoțit până la cimitirul monumental, i-am făcut onoruri militare. l-am adus flori și pentru mama lui și am mers și a doua zi când aveau să-l coboare în groapă”.

Dintre prietenii din Regatul României de dinainte de 1914, Hortensia amintește de fiica generalului Herăscu, aflată într-o stare gravă de sănătate, „bolnavă rău, mai rău decât cred ei toți (membrii familiei – n.n.). Se stinge dacă nu face Dona (Madona, Maica Sfântă – n.n.) vre-o minune s-o scape. Eu îi țin de urât și-o îngrijesc cât pot... are fierbințeli în toată seara”.

În 19 martie 1919, Hortensia află că Anton Pușcariu ar fi murit de tifos exantematic în Moldova. Familia Pușcariu s-a retras din Brașov la București, în toamna anului 1916, odată cu Armata Română, drept pentru care a fost arestată de comanda germană după ocuparea Olteniei, Munteniei și Dobrogei. Știrea o află de la Lucia Bologa, tot brașoveancă, care se afla băiatul într-un spital din Trento, apoi la Roma. Rezultă că familiile aparținând elitei majore a societății românești țineau legătura între ele, se sprijineau și compătineau în același timp, atunci când aflau de greutățile cu care se confruntau. În finalul știrii, Hortensia se întreabă retoric: „Câți vor mai lipsi la apel? (la sfârșitul războiului – n.n.) Ți-e frică, parcă, să întreb”.

Starea sufletească a Hortensiei, sănătatea părinților și soțului răzbat din aproape fiecare scrisoare.

Hortensia se simte în continuare neglijată de soțul ei. „Se apropie Crăciunul, n-ai ținut să-l petreci cu mine. Azi se împlinesc douăzeci de luni de când am plecat din Petrograd... Nu-i destul că sufăr, m-ai făcut de râs – nu mai pot merge nici la spital, unde de trei luni mă întrebă de tine, nici aici în casă nu mai știu ce să le spun... Tu ți-ai găsit o lume numai a ta în care te simți bine, eu săraca de mine ce să fac, stau singură și plâng. Mi-e rușine de prietenii ce am la Paris, dar mai rușine mi-e de mine însămi”. La câteva săptămâni distanță, din nou reproșuri pentru faptul că nu primește la timp scrisorile de răspuns, ceea ce o aruncă, din nou, în deznădejde: „Dar știi tu ce înseamnă să fi singur și părăsit, să-ți fie frig în suflet, să te simți umilit și... nu mai zic nimic”. La mijlocul lui martie 1919 un nou reproș: „Tu, știi, n-ai putut dubita (a pune la îndoială – n.n.) niciodată că prietenia și dragostea mea e fără margini așa că trebuie să înțelegi cum mă doare indiferența Ta, de multe ori prea aparentă. Te aștept, iar te aștept cu bucurie, cu afecțiune și poate de astă dată voi fi mai norocoasă”. Două săptămâni mai târziu, într-o altă scrisoare găsim următoarele rânduri pline de păreri de rău: „nu mai am speranța să vii să mă vezi. De scris nu-mi scrii, se sfârșește și săptămâna

asta în așteptare... Dar să nu mă supăr pentru că tu... adorabil găsești că sunt nedreaptă... Să trecem dar și peste asta". În sfârșit, alte reproșuri interrogative trimise soțului: „Fără supărare, Tavi dragă, nu găsești că după șase luni de sejour într-o țară de care nu mă desparte nici chiar marea sunt mai mult decât ridicolă în ochii tuturor cari o știu... Nu știu ce gândești tu...”. Nu i se împlinesc nici stăruințele de a-și vizita soțul la Paris, desi își planificase ardelenește sejurul acolo. Până la urmă bucuria întâlnirii este mare. Soții s-au aflat câteva zile la Monte Carlo. În două scrisori trimise din Genova, la interval de câteva zile, Hortensia rememorează zilele petrecute împreună cu soțul ei pe Riviera monegască. După ce Tavi Goga se reîntoarce la Paris, obligațiile politice presându-l, Hortensia mai rămâne câteva zile în Hotel Negresco. Se întâlnește cu familia Titulescu, cu doamnele Cornescu și Vasilescu, joacă la ruletă („am câștigat, am pierdut și am câștigat din nou”), a fost la Operetă cu prietenii mai sus amintiți, unde a apreciat frumusețea solistelor și eleganța costumelor spectatorilor. În preajma Floriilor revine cu alte rânduri. Face câteva comentarii binevoitoare asupra anturajului în care și-au petrecut scurta vacanță, mai ales asupra contelui de Béarn. Hortensia este impresionată de doamnele din înalta societate franco-italiană cărora le place să danseze „fox-trot”. Se vede că moda nord-americană cucerea lumea mondenă vest-europeană, nu numai prin implicarea militară. Îi amintește soțului că „Mîine (sunt) Floriile, nu uita să postești în Vinerea Mare”. În finalul scrisorii accentuează: „Ai promis că ai să-mi scrii, să știi că aștept, aștept cu nerăbdare și crede-mă că-mi faci rău cu tăcerea ta obișnuită”.

Sănătatea părinților Maria și Partenie, alături de jena financiară cu care se confrunta întreaga familie, sunt punctate pe scurt în câteva scrisori din februarie-martie 1919. În „locuința (de) lângă mare, frumușică”, din Genova, Partenie Cosma împlinește 82 de ani (n. 12 februarie 1837). Bolnav, trebuie să se deplaseze la bancă pentru a încasa un cec de 1500 de lire primit din America, prin „Le Credit”. Suma le era necesară pentru că leul românesc „nu are curs în Italia”. Hortensia îi cere lui Tavi să-i trimită socrului „un calendar românesc”. Rezultă că Partenie Cosma își petrecea timpul citind și plimbându-se prin parcurile genoveze.

Mai tare o îngrijorează pe Hortensia sănătatea soțului. Implicat în politică își neglija sănătatea. De la „S” află că Tavi era „slab și i s-a făcut rău”. Îi scrie că a aflat despre starea lui de sănătate și-l întreabă: „Ce ai, ai rănit (în sensul că s-a lovit – n.n.) sau nervii (epuizare fizică și psihică – n.n.)??? Păzește-te pentru Dzeu., mi-e frică cu bolile astea cari nu se mai sfârșesc”. Explicația pe care și-o dă Hortensia, în același timp și o acuză pe care o aduce soțului: „ai păcătuț pe socoteala sănătății în toate frământările astea și mai suferi și de insomnie? Sărăcuțu de tine, ce nopți vei fi petrecut singur, cu gânduri și cu griji”. Pe un fond de reumatism cronicizat, pentru care se trata în stațiuni balneare din Boemia și România încă înainte de 1914, acum se trata medicamentos cu „glykolaine”. Stresul provocat de discuțiile din cadrul Conferinței de Pace, deplasările în diferite orașe franceze, apoi la Londra, Berna, Roma pentru a propaga cauza unității românilor, se suprapuneau peste viața politică tumultuoasă desfășurată în fosta Austro-Ungarie și în Regatul României, încă din 1892, ca tânăr liceean, apoi ca student, ziarist, membru al PNR, târât în procese politice și în închisorile maghiare.

Informațiile politice, dublate de puncte de vedere proprii, ocupă o mai mare extensiune în scrisorile pe care Hortensia le trimite în anul 1919 soțului aflat la Paris. Ele sunt mai substanțiale față de cele din toamna anului 1917 și întreg anul 1918. Tematica acestora se referă în primul rând la societatea românească din țară și străinătate, dar și la situația politică din Italia și Balcani. Hortensia Goga dorea să ofere soțului cât mai multe și exacte știri pe care să le poată folosi în confruntările politico-diplomatice de la Paris, unde se croia harta politică a Europei Centrale și de Est.

Într-o scrisoare din ianuarie 1919, Hortensia, reîntărind felicitările pentru alegerea soțului în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, scrie: „Era natural să se întâmple. Totuși îmi pare bine că-i văd destul de deștepți să nu facă greșeli ireparabile în ziua mare a liberării”. Cu alte cuvinte, O. Goga, deși își dăduse demisia din Comitetul Executiv al PNR încă din 27 noiembrie 1914, conducerea PNR nu l-a ocolit când s-a constituit guvernul provizoriu al Transilvaniei. Activitatea sa politică națională, atât în România cât și la Paris, îl certifică ca un luptător național în prima linie, imposibil de ocolit, de neglijat. În aceeași scrisoare: „Ce-i cu Mihali (Teodor – n.n.)-Marghiloman al nostru? S-a supărat? Prost mai e dacă a putut crede să-i lase și mai departe vicepreședinția”. Hortensia dovedea că este la curent cu luptele interne din PNR-ul de

dinainte și din timpul Primului Război Mondial. Gheorghe Mihali, vicepreședinte al PNR sub președinția lui Gheorghe Pop de Băsești, a făcut parte din aripa așa zisă moderată a partidului, fiind implicat în discuțiile româno-maghiare din 1912 și 1914 cu primul ministru Tisza Istvan. Respectivul tratative au fost contestate de Octavian Goga, membru al grupării radicale a PNR. După moartea președintelui Gh. Pop de Băsești, Teodor Mihali, deși vicepreședinte al PNR, se considera președinte. Între timp, meritele incontestabile ale lui Luliu Maniu în organizarea și împlinirea Unirii de la Alba Iulia, îl propulsează în fruntea PNR, T. Mihali căzând în plan politic terțiar.

În aceeași lună, Hortensia face câteva interesante considerații asupra unui personaj care a fost implicat în organizarea și desfășurarea deplasării la Iași, în 14 noiembrie 1918, a profesorului Nicolae Bălan din Sibiu și căp. aviator Victor Precup, pentru o întâlnire cu Ion I. C. Brătianu și coordonarea acțiunilor în vederea pregătirii unirii Transilvaniei cu România. „Păcat-scrie Hortensia într-o scrisoare datată doar în anul 1919-că secătura de A (? -n.n.) s-a distins, a avut norocul să se distingă cu sborul la Iași. Toată lumea era mulțumită când a plecat de la Legație și... ni-l face plocon. <Clemenceau mă iubește ca pe fi-său>, se lauda în primăvară. Văcăreasca (Elena – n.n.) zice că ea l-a introdus. Din toate se vede că B (Ion I. C. Brătianu – n.n.) iar e mare și tare, pe cățelu ăsta (pe A – n.n.) și-l pune iar la vedere, pe Cottescu (? – n.n.) scos cu rușine din slujbă îl face ministru, pentru început stăm prost”. Politicianismul regățenesc începea să se manifeste și în relația cu lumea politică românească din Transilvania.

În sfârșit, fără să o numească ca atare, teoria generațiilor începe să se manifeste și impună în lumea politică de la Sibiu. Hortensia scrie: „Cum se schimbă vremurile, au ajuns copiii Ionel Mocsonyi și Viorel Tilea să joace rol în politică. Probabil i-au ales pentru numele lor, nepotul lui Rațiu (Ion Rațiu-fost președinte al PNR – n.n.) și celălalt. Au norocu să fi scăpat întregi și intră și ei în Țară, care va fi a lor și copiilor lor”. Oare intuia Hortensia Goga că, în România Întregită, meritele tatălui ei, care a crescut tânăra generație a Unirii prin ajutoare bănești acordate din profiturile Băncii „Albina” pe care o conducea, nu vor mai conta? Cu atât mai mult nu credea în despărțirea de iubitul ei soț, Octavian Goga, care era pe valul politic al vremii, deci posibil apărător al familiei care l-a adoptat cu dragoste în 1906. Mai mult, l-a sprijinit material în lupta politică în care era angajat, ce cerea, ca întotdeauna, resurse bănești importante.

Emigrația română din Italia, de la atmosfera din rândurile prizonierilor români din armata austro-ungară, eforturile acestora de-a se organiza într-o Legiune română care să se angajeze pe fronturile împotriva Puterilor Centrale, alături de armata română sau italiană, propaganda în favoarea idealului românesc de unitate națională - sunt alte teme pe care le regăsim în scrisorile Hortensiei Goga.

Aflând că soțul ei, împreună cu alți oameni politici români aflați în Franța, urmează să se deplaseze la Roma pentru a se întâlni cu prizonierii români din armata austro-ungară, Hortensia îi descrie atmosfera din rândurile posibililor membri ai Legiunii române. „Cred că veniți mai mulți, cum li s-a promis băieților de atâtea ori, Take Ionescu, Brătianu și alții. Acolo e un centru de prizonieri de-ai noștri... Voiam să-ți spun mai multe despre băieți (prizonierii – n.n.). Acum trebuie să-ți scriu puține detalii. A fost ceartă, ca-n tot locul, intrigă, un comitet de băiețandrii, restem Simeon (Mândrescu – n.n.), care de altfel e foarte devotat și activ. Zic Simeon, și le dă lefuri (ajutoare în bani – n.n.) din punga nevastii până va primi bani din altă parte. Cu Sturza (Mihail – n.n.) au fost neînțelegeri, vorbe, vorbe... Băieții vreau să știe pentru ce se bat, dacă Ardealul și Banatul va fi al nostru, pentru că în harta după acordul de la Londra, Banatul era promis sârbilor. Trebuie să lămuriți tot înainte să vii. Cu lucruri stabilite, nu cu fraze ca ceilalți. Să te gândești la asta”.

Legiunea română din Italia se constituie în etape, după multe discuții, uneori contradictorii, între inițiatorii acțiunii, ofițerii prizonieri și reprezentanții politici ai emigrației române din Italia și Franța. La începutul lui februarie 1919, Hortensia îi scrie lui Goga: „pleacă băieții cu Legiunea în țară”. Peste o lună și jumătate, dintr-o altă scrisoare rezultă că: „băieții noștri sunt pe mare, plecați sâmbătă din Torento. Și regimentul care s-a bătut la Pieve- <Cloșca>”.

Hortensia continuă să țină trează flacăra luptei pentru unirea românilor într-un stat unitar. Pentru aceasta vizitează spitalele unde sunt internați soldații din Transilvania cărora le vorbește despre cei de acasă, de țară și pacea care se institua încetul cu încetul în Europa Centrală.

„Duminecă am fost în două spitale să văd pe-ai noștri cari n-au putut intra în Legiune. Să vezi ce bucurie... Erau parcă mulțumiți și ungerii și sașii cari stau împrejur. Cum (am) văzut bolnavi nu știam ce să le duc. Le-am dat o liră de cap și (le-am urat – n.n.) sănătate”.

Pe de altă parte, ca și în toamna anului 1918, pe baza informațiilor strânse din lumea politică italiană, Hortensia oferă sfaturi pentru delegația României la Conferința de Pace de la Paris: „Vezi ce scrie <Coriere> din Fiume, va fi la fel și în Banat. Sârbii sub noi ar fi ca la ei în țară (în sensul de aceleași drepturi și obligații, fără nicio discriminare – n.n.), noi sub ei ne prăpădim (politică de asimilare, de sârbizare – n.n.). Arată-i lui Scotus (Scotus Victor-alias Seton Watson – n.n.), care, ca toți înamorații (pentru cauza tuturor națiunilor asuprite din fosta Austro-Ungarie – n.n.), e cam orb, că în interesul păcii stabile trebuie să taie ghiarele protejaților lui prea hămisiiți, cer prea destul cu Bosnia care nu e slavă și pe ai noștri i-ar prăpădi. Fiume sper ca are să rămână <porto-franco> pentru toată lumea... Știi că vine un comisar american pentru aprovizionarea țărilor care făceau parte din Austro-Ungaria. Trebuie să vedem noi ce se face pentru ai noștri. Eu vreau să merg cu comisia IMCD (? – n.n.) în țară. Le-aș fi mai de folos, că știu englezește și cunosc lumea de la noi. Aș ști în toate centrele să găsesc societatea cari să organizeze... Tu caută legătura cu Americanii... Tu făți legături oficiale, eu cu cele oficioase. Să vedem să nu tragă ai noștri iar scurta”. În altă scrisoare întărește sfaturile de mai sus: „Toate neamurile își caută de interesele lor: sârbii i-au câștigat pe francezi, ungerii îi prind pe italieni. Să vezi (ce) simpatie le arată toți corespondenții de la Budapesta urmașilor lui Kossuth-prietenul lui Garibaldi”.

Propaganda sârbilor și ungerilor în vestul Europei trebuie contracarată de una românească bine pusă la punct, care să îmbrace forme diverse, atât la Paris cât și în Italia. Concret, Hortensia organizează o expoziție cu bluze (ie – n.n.) și costume populare românești, alături de tablouri ale pictoriței Virginia Tomescu. Inaugurarea expoziției a fost precedată de o Conferință și un concert. Energica soție a lui Goga se întreabă: „de ce nu s-a scris nicăeri nimic de legionarii noștri pe frontul italian. Au fost români la toate armatele. Am să primesc amănunte și ți le trimit (lui Goga – n.n.)... direct la gazetă („La Roumanie”-Paris – n.n.)”. Se bucură „că acum ai luat tu (Goga – n.n.) în mână chestia prizonierilor din Franța și că la Roma mai este și altcineva care poate să dispună (în sensul să-i organizeze – n.n.) pe băieții noștri... Ion Cotruș”. În sfârșit, în cadrul acestui veritabil război de propagandă, Hortensia consideră că ardelenii de la Paris trebuie „...să schimbe puțin sistemul ăsta bizantin” ce se manifestă în rândul delegației României la Conferința de Pace de la Paris. Trebuia arătat că „nu mâna de oameni care îl slujesc pe Brătianu a făcut opinie pentru România. Războiul nici nu l-a făcut, nici nu l-a câștigat el, nu s-a sfârșit-încă-să-și deie bine seama (Brătianu – n.n.)”.

Frământările politice interne din Italia au un ecou mai restrâns în corespondența din perioada iarna anului 1918-primăvara lui 1919. Atenția principală, după cum am văzut, se îndreaptă spre situația emigrației române din Italia și activitatea delegației românești la Conferința de Pace de la Paris. Despre greva generală ce cuprinde zona industrializată din nordul Italiei, pe cale de a izbucni la începutul anului 1919, Hortensia scrie: „Aici (la Genova – n.n.) e vorba de grevă generală pe poimăine. Aș fi fost mai liniștită dacă mă găsea cu toții în Franța, dar poate trece și epidemia asta bolșevică mai ușor decât influența (propaganda – n.n.). Știi că sunt fricoasă numai de șerpi, câini, oameni bețivi, nebuni și rassa galbină, am oroare și (de) bolșevicii”. Masacrul din portul Livorno este punctat în două scrisori. Fiecare aduce informativ ceva nou. Dacă la început conflictul ar fi izbucnit între marinarii francezi și ardetti italieni, ulterior teatrul de luptă este completat de implicarea bolșevicilor. Cert că pe câmpul de luptă rămân 30 până la 70 de morți.

Într-o scrisoare datată Genova, 21 aprilie 1919, „a doua zi fiind Floriile”, Hortensia Goga îi împărtășește soțului „succesul lui Smuts”. Din acest moment, contraofensiva Armatei Române din 16 aprilie duce, până la 20 aprilie, la eliberarea întregii Crișane. Din punct de vedere teritorial, aproape întreg teritoriul locuit de românii prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia era sub controlul gărzilor naționale locale și Armatei Române.

Refuzată de multe ori în dorința de-a pleca la Paris pentru a fi alături de soțul ei, ceea ce-i agrava suferința sufletească, în compensație Hortensia îi cere soțului ei să o ajute să se reîntoarcă în Țară. Încă în ianuarie 1919 era convinsă că românii au câștigat războiul, unirea Transilvaniei cu România fiind împlinită. În orice caz Sibiul era sub controlul administrației

românești. La 24 ianuarie 1919 îi scria din Genova la Paris lui O. Goga: „Nu te supăra pe supărările noastre, nu-i în asemănare cu fericirea cea mare de-a fi sfârșit războiul cu victoria noastră. Nu mai suntem fără țară, nu mai avem stăpâni. Ne întoarcem acasă, acasă la noi!” O lună mai târziu, doar se întreba dacă la Sibiu, via Paris-Budapesta, soțul ei putea trece prin Ungaria? Dezamăgită de raritatea răspunsurilor soțului, undeva în vara anului 1919, Hortensia îi scrie: „Dacă nu vrei să stau la Paris, Te rog fă-mi rost să plec acasă, să văd ce e pe acolo. Apoi faci un bine și mie și scapi de un cauchmar (coșmar – n.n.). Aș veni numai să-ți strâng mâna și aș pleca singură, cum am trăit și cum văd că mi-e dată s-o mai duc anii puțini ce-mi rămân până la bătrânețe. Nu e nici un reproș dragu meu, dacă firea ți-e așa, e o nenorocire pentru mine, mă doare”.

* *
*

Din setul de scrisori păstrate nu avem date legate de reîntoarcerea familiei Partenie Cosma la Sibiu, din îndelungatul ei refugiu, exil în România, Rusia și Italia. Cercetătorii care s-au aplecat asupra vieții și activității omului politic Octavian Goga fixează revenirea lui în țară în jurul datei de 4 august 1919. La stadiul actual al cercetării noastre nu ne putem pronunța cu certitudine dacă familia Cosma s-a reîntors la Sibiu împreună cu Octavian Goga sau fiecare separat.

Cert este că „Poetul pătimirii noastre” se implică în alegerile parlamentare generale din noiembrie 1919, care vor da primul Parlament al României Mari. Apoi, reveniți la Sibiu, relațiile Hortensia-Octavian Goga se reasează în limitele firești, familiale. Aceasta rezultă dintr-o scrisoare pe care Hortensia o trimite în noiembrie 1919, din București la Sibiu-unde Tavi se afla în campanie electorală. Hortensia îi scrie soțului că este invitata doamnei Șerban Oteteleşanu și a unui grup de membre a societății de la Paris, formată din soțiile unor oameni politici români care au activat în emigrația națională din Franța, alături de soții lor. Interesantă este și următoarea remarcă: „Pe aici nu mai înțelegem nimic. Va fi rezistență mare în alegeri (opозиția Partidului Național Liberal – n.n.), bătăi poate și mai mult. Ei au voit-o”.

Ales deputat pe listele PNR, devine ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul „Blocului Parlamentar” condus de Alexandru Vaida-Voevod. Intrat din nou în vârtoarea vieții politice românești, stând mai mult în București, cu un socru pensionat de către Banca „Albina” din Sibiu, relațiile dintre el și soția Hortensia se vor răcii tot mai mult. De aici divorțul, apoi căsătoria cu Veturia Triteanu, verișoara Hortensiei, divorțată și ea de soțul ei, artistă lirică, cu un temperament asemănător lui Tavi Goga. Hortensia, o femeie echilibrată, dornică pentru un cămin liniștit, pierde partida.